

novi

8

RAZGLEDI

LETNIK I • 24. DECEMBER 2009

Dr. Boris Gombač

ITALIJANSKI EKSPANZIONIZEM NA SEVERNEM JADRANU (1866-1924)

V preteklem stoletju je bil slovenski narod kar dvakrat (več desetletij) žrtev italijanskega ekspanzionizma (imperializma). Izredno krvavi prvi svetovni vojni je sledilo obdobje okrutno črnega fašizma, ki je s svojo politiko povzročil ogromno gorja in dosegel vrhunec terorja med drugo svetovno vojno 1941-43(45). Posledice vojn in povojnih obdobj se so čutile tudi povsod tam, kamor so se ljudje zatekali pred nasiljem. Zato lahko trdimo, da so bili praktično vsi Slovenci v takratnem obdobju, če že ne žrtev, pa vsaj priča teh tragičnih zgodovinskih sprememb. V obrambi pred to nacionalfašistično blaznostjo so bila

seveda v nemalo primerih storjena dejanja, ki jih danes, v hladnih senčnih gajih, ocenjujemo kot napake. To je spet privedlo do tragedij in zamer na nasprotni strani. Začarani krog zla storjenega v teku 20. stoletja torej še zmeraj pogojuje odnose med obmejnim prebivalstvom na severnem Jadranu, ki je sicer pred tem živel skoraj tisoč let v sožitju in sodelovanju. V tem članku bomo prikazali prvo poglavje v zgodovini italijansko-slovenskih odnosov, to je od prvih italijanskih osvajalnih poizkusov na vzhodnem Jadranu (1866) pa do prihoda fašizma na oblast leta 1922 oziroma do priključitve Reke k Italiji (1924).

Ilirsko kraljestvo (1816-1849). Pojasnilo (desno zgoraj): I. Ljubljanska oblast. 1. Okrožje Ljubljana; 2. Okrožje Novo Mesto; 3. Okrožje Postojna; 4. Okrožje Celovec; 5. Okrožje Beljak. II. Tržaška oblast. 1. Okrožje Gorica; 2. Okrožje Istra; 3. Okrožje Trst; 4. Okrožje Trst mesto. Okrožje Istra je ostanek predhodnega Reškega okrožja. Zemljevid: F. W. Streit, 1835.

Risorgimento in iredentizem

Risorgimento (1799-1870)

Z besedo »risorgimento«, ki se običajno ne prevaja in je najbliže slovenskemu izrazu »ponovno vstajenje«, razumemo politični in kulturni proces preoblikovanja Italije iz zemljepisnega pojma v enotno in močno nacijo (državo). Risorgimento se pojavi kot posledica novih idej, nastalih v obdobju francoske revolucije (18. stoletje), tj. da naj bi vsak narod imel samostojno državo, v mejah katere naj bi bili zajeti vsi njeni pripadniki. Ta dokaj zanimiva zamisel pa je v stvarnosti naletela na hude težave, ker ni nekega naravnega merila, kdo je pripadnik določenega naroda (Francoz, Nемец, Italijan itd.), in predvsem, komu naj pripadajo ozemlja, ki so narodnostno (jezikovno) mešana. To slednje pa je dejstvo, s katerim se srečujejo skorajda vse družbe (ljudstva) v Evropi in v svetu. Ker so se narodnostna gibanja pojavila bolj ali manj v istem času v vsej Evropi, je to seveda privedlo do ostrih spopadov med interesi raznih narodnjakov, ki so se nemalokrat končala tudi s krvavimi vojnami. Pri tem seveda ne gre pozabiti, da so nacionalistični interesi mnogokrat zgolj krinka, za katero se skrivajo razni osvobodilski apetiti po tujih zemljah in tujih ljudeh. Kot so to lepo povedali francoski filozofi, se je prepočesto mešalo pojme velikosti s srečo (confondre la grandeur avec le bonheur). Zaradi tovrstne politike je Italija v več kot sto let trajajočem osvobodilnem gibanju (risorgimento in kasneje iredentizem) začela več vojn s katastrofalnimi posledicami tako za italijansko prebivalstvo kot tudi za nekatere druge sosednje narode, ki so bili žrtev te politike.

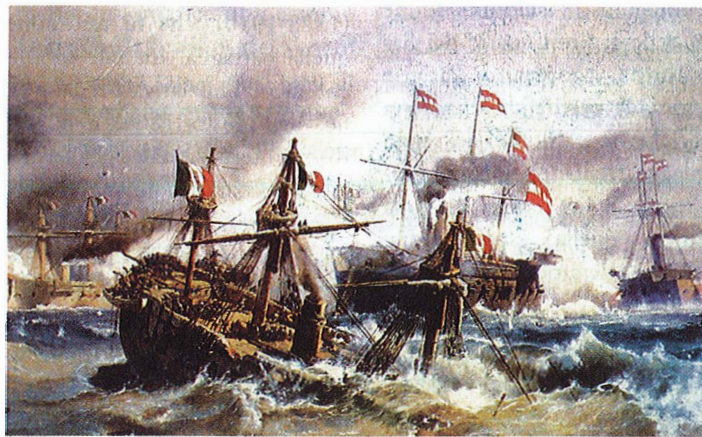
Prvi italijanski napad na vzhodni Jadran - Vis 1866

Po letu 1815 je Avstrija obnovila staro (sedaj notranjo upravno) razmejitev na reki Idrijca, ki je ločevala kraljestvo Lombardo-Veneto od Ilirskega kraljestva (po letu 1849 preimenovano v Primorje). V Avstriji je tako ostalo 580.000 latinsko govorečih prebivalcev (Italijanov, Furlanov in Ladinov), ki so si jih prizadevali »osvoboditi« z bitko pri Custozi 24. junija 1866. Ker je Italija v tej bitki doživela poraz, je morala vlada zagotoviti zmago v kakšni drugi bitki in to zmago so šli iskati na vzhod, to je v Dalmacijo, kjer so bile stvari od vselej videti enostavnejše. Tako je admiral Carlo Pellion Persano (1806-1883) dobil ukaz, naj napade (avstrijski) otok Vis. Persano, ki je sicer nasprotoval tej zamisli, je odplul iz пристanišča Ancona, vendar pa ga je presenetila avstrijska mornarica. Do bitke je prišlo 20. julija 1866 severno od Visa in v tridesetih minutah je bil spopad že končan, kajti italijansko ladjevje se je kljub premoči (ladje so bile iz jekla, medtem ko so bili Avstrijci na lesenih plovilih) začelo umikati, ker so izgubili že šeststo dvajset mornarjev in častnikov in imeli 40 ranjenih. Avstrijci pa so imeli 38 mrtvih in 138 ranjenih.

Bitka pri Visu je bila bolj neuspeh kot pa poraz, kajti spopad je bil dokaj omejen. Za italijanske oblastnike je to pomenilo ranjen vojaški ponos, klofuto italijanskemu imperializmu. Dejansko je Italija kljub porazu pri Custozi in Visu

Viceadmiral Wilhelm von Tegethoff (1827-1871), poveljnik avstrijskega ladjevja v bitki pri Visu. Tegethoff je bil po rodu iz Maribora, sin slovenske matere in avstrijskega očeta. Izkazal se je že v pomorski bitki pri Heligolandu leta 1854. Slika Georg Decker (1819-1894).

Bitka pri Visu 20. julija 1866. Slika: Carl Frederick Sorensen (1818-1879). Avstrijska poveljniška ladja Ferdinand Max je prebila italijansko križarko Re d'Italia in jo tako potopila.

v vojni z Avstro-Ogrsko pridobila Veneto (Beneško ozemlje) in Furlanijo, to je večji del ozemlja, zaradi katerega je začela vojno, in nova avstrijsko-italijanska meja je bila pomaknjena proti vzhodu. Po tretji osvobodilni vojni (1866) je torej stara avstrijsko-beneška meja (1420-1797), na odseku reke Idrijce, ponovno zaživela in ta črta je postala del avstrijsko-italijanske meje (1866-1918, glej zemljevid).

Pridobitev Veneta (Beneško ozemlje) in osvojitve Rima - 1866-1870

Italija je torej leta 1866 pridobila Veneto (Beneško ozemlje, 2.316.815 prebivalcev leta 1860) in vzhodni del Mantove, in sicer na podlagi tajnega avstrijsko-francoskega sporazuma, sklenjenega nekaj tednov pred začetkom sovražnosti (12. junija), ne pa zaradi avstrijskega poraza v vojni s Prusijo. Italijanska hvaležnost za te ozemeljske pridobitve se je izkazala v mirovni pogodbi z Avstrijo (1866), v kateri so »pozabili« omeniti ozemlja z italijansko govorečim prebivalstvom vzhodno od Soče.

Po preselitvi prestolnice v Firence (1865) in propadu francoskega cesarstva je prišlo do zasedbe Rima (20. septembra 1870). Italijanski državi so bili tako 9. oktobra 1870 priključeni Rim in papeške dežele in s tem je bil sklenjen proces združitve Italije v 19. stoletju.

Združitev Italije in pokol prebivalstva na jugu nove države

Čeprav združitev Italije ni bila dolgotrajna, pa je bila kljub temu zelo krvava. Ko so leta 1720 priključili k Savoiji (osnovnemu jedru države) Sardinijo, je nova oblast obesila 532 Sardincev in preostalih 3000 je bilo zaprtih na tem otoku, ki je takrat štel 300.000 prebivalcev. Do prvega večjega povečanja Savoje (prihodnje italijanske države) je prišlo po dunajskem kongresu leta 1815, ko so Kraljestvu Sardinije (Savoja) dodelili ozemlja raznih, pred Napoleonovo zasedbo samostojnih držav. V eni od teh (Genova, mesto z okrog 80.000 ljudmi) so se v revolucionarnem letu 1849 uprli sardinski (savojski) oblasti in slednja je takoj v juliju z vojsko zatrla upor in pri tem pobila prek petsto ljudi.

Ko je savojska oblast zavzela južno Italijo leta 1860, je bilo v te kraje poslano 90.000 vojakov, ki so pobili več deset tisoč prebivalcev in požgali več tisoč kmetij. Poboji in izseljevanje, ki so temu sledili, so povzročili pravi demografski zlom v nekaterih južnih pokrajinah. Basilikata, ki je leta 1871 štela 510.000 prebivalcev, je imela leta 1935 zgolj 513.000 ljudi, in to kljub izredno visoki rodnosti. Istočasno, ko so se dogajale te ljudske tragedije, je peščica poslovezev ustvarjala običajne dobičke. Prostoizdarji, judovske banke, oblastniki iz Piemonta in sama kraljevska hiša so si polnili denarnice z posli, ki so jih delali na jugu Italije. V senci teh dogodkov se je tudi na severnem Jadranu začel spodbujati »julijski iredentizem«.

Iredentizem 1876-1925

Iredentizem (»osvobodilna vstaja«) je bilo italijansko gibanje (prosvetno in politično), ki se je porodilo leta 1876 kot nadaljevanje risorgimenta, in to

z namenom, da se združijo v eno samo državo ozemlja, ki so zemljepisno ali zgodovinsko, jezikovno oziroma kulturno »pripadala« Italiji (Trentino, južna Tirolska, Julijska krajina, Reka, Dalmacija) in so ostala znotraj Avstrije po vojni leta 1866.

Obstoj iredentizma kot osvobodilnega narodnega gibanja je pogojen z voljo po neodvisnosti in narodni enotnosti zunaj države (nacije). V Trentu, Trstu, Istri in Dalmaciji je določena iredentistična volja obstajala. V Zgornji Savoji in Nici, ki sta bili prepuščeni Franciji leta 1860 in Korziki (priključena k Franciji leta 1769), niso nikoli zasledili tovrstne volje. O Tičinu (v Švicarski konfederaciji) so iredentisti govorili že v daljnem letu 1797, vendar pa prebivalstvo tega kantona ni nikoli pokazalo niti najmanjše želje, da bi postalo del Italije. V Rimu niso nikoli govorili, da bi vrnil v *madre-patria* (domovino) San Marino (državica pri Riminiju, 61 km² in 7000 prebivalcev leta 1854). Prav tako niso nikoli izrazili želje, da bi ponovno pridobili protektorat nad Monakom (2 km²), ki ga je savojski kralj prepustil Franciji leta 1860, niti med drugo svetovno vojno, ko je Italija dosegla vrhunec ozemeljskih osvajanj.

Bodoči duče (vodja) Benito Mussolini (1883-1945), ki je bil glavni podpornik italijanske intervencije v prvi svetovni vojni, je preživel daljše obdobje v Trentinu leta 1910. Prepričan je bil, da je priključitev Trentina k Italiji absurdna. Še pred začetkom prve svetovne vojne je velika večina trentinskega prebivalstva (90 %) od 200.000 Italijanov bila filoavstrijska. To je priznal tudi politik Alcide De Gasperi (1881-1954) med svojim tajnim obiskom pri italijanski vladi v marcu leta 1915. V ladinski dolinah, kjer se govori neki neolatinski jezik (Trentino, Južna Tirolska), je bil iredentizem praktično neznan.

Vzhodna Furlanija (avstrijska)

Vzhodna Furlanija, ki je bila del »kraljevske grofije Gorica in Gradiška« (zajemala je Posočje do morja), je imela zastopniški dom (Dieta), kjer so prevladovali »antiitalijani« z duhovnikom Luigijem Fajdutičem (1861-1931) na čelu, čeprav je bilo od 260.000 prebivalcev grofije kar 120.000 do 130.000 Furlanov in Italijanov (glej tabelo). Udeležba Furlanov v narodnoosvobodilnih vojnah

Avstrijsko-italijanska meja v severnem Jadranu 1866-1918. Zemljevid: *Atlante della nostra guerra, Navarra, 1918.*

(risorgimento, 1848, 1859, 1866) je bila minimalna in izključno iz vrst oblastnih razredov. Nekaj desetletij kasneje je prek dvesto furlanskih prostovoljcev (in tu se obrnejo razredi, predvsem delavci in kmetje) priskočilo na pomoč španski republikli (1936-39). Dosežki italijanskih vojnih zavezništev (v letih 1859, 1866) so ustvarili pri prebivalstvu Furlanije globok odpor do vojne in do pripadnosti k zaostali Italiji.

Iredentizem v avstrijskem Primorju

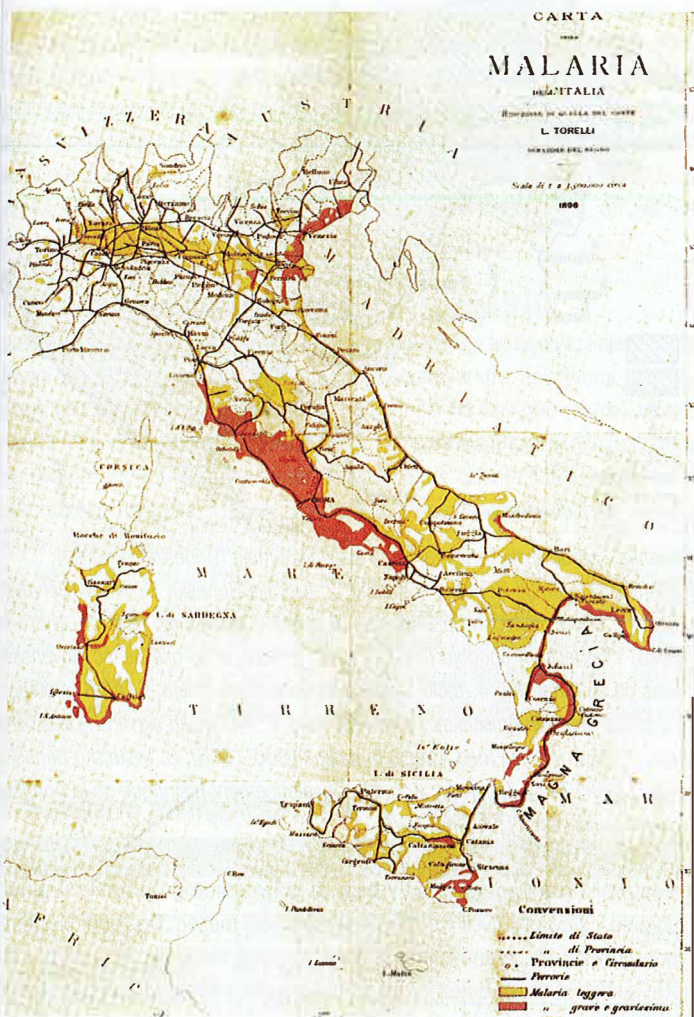
V avstrijskem Primorju (Kuestenland, Gorica, Trst in Istra) je obstajalo iredentistično navdušenje med politiki in med mladimi, ki so bili v glavnem manipulirani. Na Primorskem (Julijska krajina) se je torej razvil dokaj zapleten politični boj. Istočasno s italijanskim iredentizmom je namreč prišlo do narodnega prebujanja med Slovani. Slednje se je odražalo med protiliberalno duhovščino in na podeželju, in to po tistem, ko je prišlo do kmečke odveze leta 1848 in do nastanka novega sloja malih lastnikov. Leta 1884 je bila ustanovljena Istrska politična družba (Società politica istriana), ki je v glavnem širila iredentistično propagando v knjigah za slovanske otroke, ki naj bi jih poitalijančili. To nalogo si je najprej zadala družba Pro Patria, ki so jo zaradi podtalne dejavnosti prepovedali leta 1891. Ukinjeno družbo je nadomestila Lega nazionale (Narodna zaveza), ki je v glavnem delovala v krajih z narodno mešanim prebivalstvom (Slovani in Italijani) v Istri in Dalmaciji. Tovrstna širitev »italijanske kulture« je imela predvsem namen pripraviti te kraje na prihodnja ozemeljska osvajanja na »vzhodnih vratih«, tj. na vzhodni meji. Da bi omejili prizadevanja iredentistov, so Slovani (Slovenci in Hrvatje) ustanovili Ciril-Methodovo družbo, ki si je prizadevala razviti narodno zavest in šolstvo v slovanskih in narodnostno mešanih krajih.

Da bi dali iredentizmu neki ozemeljski pomen, je bil leta 1863 izmišljen naziv »Venezia Giulia« (Julijska krajina), ki ga je prvi uporabil goriški Jud in jezikoslovec Isaak Graziadio Ascoli (1829-1907). S tem imenom je označil »italijansko ozemlje« na vzhodni strani Soče (takrat meje). Ta pojem (Venezia Giulia) ni imel skoraj nobenega odziva ne pred vojno propagando ne med njo (1915-18), kakor tudi ne kasneje. Avstrijsko pokrajino Primorje so mnogi Italijani imenovali Giulia (Julijska krajina, po rimskem cesarju Juliju Cezarju, kar velja tudi za Julijske Alpe), in to tudi po letu 1945, ko se je ponovno postavilo vprašanje poimenovanja novonastale upravne ureditve vzhodnih italijanskih ozemelj (urejeno šele v šestdesetih letih). Ljudje so od zmeraj raje govorili o Trstu in Tržačanih, Gorici in Goričanih ter Istri in Istrijanih.

Iredentizem, poslovnost in italijanske stvarnosti

Iredentizem torej ni očaral italijanskega prebivalstva znotraj avstrijskih meja, in to predvsem zaradi tega, ker je bila Italija znana kot izredno zaostala država, z obširnimi nezdravimi ozemlji (malarija in bolezni revščine, podhranjenost in tuberkuloza). Domenico Farini (1843-1900), predsednik italijanskega senata 1887-1898, je v dnevniku zapisal: »Socialisti in demokrati niso pridigali drugega kot o materialnih užitkih. Za oboje ne obstajajo: domovina, dostojanstvo, ugled zastave, vojaška čast. Potrebujejo makarone!« Med decembrom 1893 in januarjem 1894 je bila vsa Sicilija v plamenih (zagoreli so občinski, pokrajinski, zemljiški, davčni uradi; uporniki so zavzeli vojašnice in policijske postaje, banke). To je bilo široko gibanje (upor revežev, fasci siciliani in od tod tudi izhaja ime fašistov). Pomanjkanje žita na svetovnih tržiščih je dvignilo ceno kruhu in s tem sprožilo ljudske upore v mnogih italijanskih mestih. Uboj kralja Umberta (1844-1900) je izvršil anarhist Gaetano Bresci (1869-1901), ki je bil poslan iz Amerike zato, da poravnava račune s tistimi, ki so ga šteli za največjega krivca za vsesplošno bedo in krivice. V letih pred prvo svetovno vojno se je vsako leto izselilo prek oceana več kot pol milijona Italijanov. Jug in sever Italije sta se popolnoma ignorirala, in to vse do srede 20. stoletja, ko so začele predvajati televizijske oddaje.

Dejansko iredentizem - čeprav delno utemeljen (Trento in Trst) in pri delu prebivalstva tudi podprt - ni bil ničesar drugega kot pokrivalo, pod katerim se je nahajala, poleg idealizma (nacionalizem), predvsem močna želja italijanskih imperialistov po ekspanzionizmu (zemeljska osvajanja). Po avstro-ogrski priključitvi Bosne leta 1908 in italijanski zasedbi turške Libije 1911 so se začele širiti

Narodnostna sestava prebivalstva v obmejnih pokrajinah Avstro-Ogrske

Prebivalstvo severnega Jadrana (1866-1918)

Ozemlje severnega Jadrana je bilo politično razdeljeno (1866-1918), med kraljestvom Italije (Veneto/Benečija, zahodna Furlanija) in Avstro-Ogrsko (Hrvaška, Primorje, Kranjska in Reka). Prebivalstvo pa je bilo sestavljeno iz Furlanov, Italijanov, Slovencev, Hrvatov, Nemcev, Judov, Srbov, Romunov in nekaterih drugih številčno nepomembnih narodnostnih skupnosti. Vse to prebivalstvo je živelo v popolnoma miroljubnem sožitju.

Prebivalstvo Furlanije (1846-1910)

Z vdorom Longorbardov in Slovanov so se v kraje severnega Jadrana naselili tisti ljudje, ki so izoblikovali osnovo prebivalstva v Furlaniji: retoromanski Furlani. To je Ladini-Furlani z vztrajnim lastnim jezikom, ki se skorajda enači s staro katalonščino in provansalsko govorico, podobno romunščini. Na vzhodu od rek Callina in Piave (Maniago) se začneja furlanski jezik, ki zajema celotno vodovje Tilmenta (Tagliamento) do Portogruara, ozemlje od Torre (Čedad/Cividale), z izjemo tistega dela, ki je naseljen z Beneškimi Slovenci in v goriški ravnici. Leta 1846 je bilo v beneškem okraju Videm 348.225 Furlanov; na obalnem območju pa 48.569 in v cesarski vojski je bilo še 4300 moških, v celoti je bilo torej 401.094 Furlanov. Poleg Furlanov je živelo v zahodni Furlaniji še manjše število Nemcev (Karnija, Timau/Tischlwang in Sauris) in Slovencev v Beneški Sloveniji. S priključitvijo zahodne Furlanije k Italiji leta 1866 so Furlani postali italijanski državljani, medtem ko so preostali Furlani (50.000) ostali v Avstriji (Primorje). Furlani v Italiji so morali leta 1880 sprejeti italijanščino kot izključni uradni jezik in od takrat naprej so jih v uradnih statistikah vodili kot Italijane. V vzhodni Furlaniji (Avstriji) pa so ohranili svoje narodnostne posebnosti. V avstro-ogrskem štetju leta 1910 so bili Furlani upoštevani kot Italijani; v prvem italijanskem štetju 1921 pa so jih še zmeraj šteli za Furlane. Po ocenah vojno-zemljepisnega inštituta iz Firenc je bilo leta 1938 v Furlaniji okrog 550.000 Furlanov.

Via Stefania v Gradežu (1815 - 1918)

Ozemlja z malarijo v Italiji. Pojasnilo: rumena polja - blažje oblike malarije; rdeča polja - hude oblike malarije. Malaria je bila izkoreninjena v Italiji šele po drugi svetovni vojni (1970), potem ko so Američani uporabili več sto tisoč ton DDT-ja. Zemljevid: L. Torelli (1894).

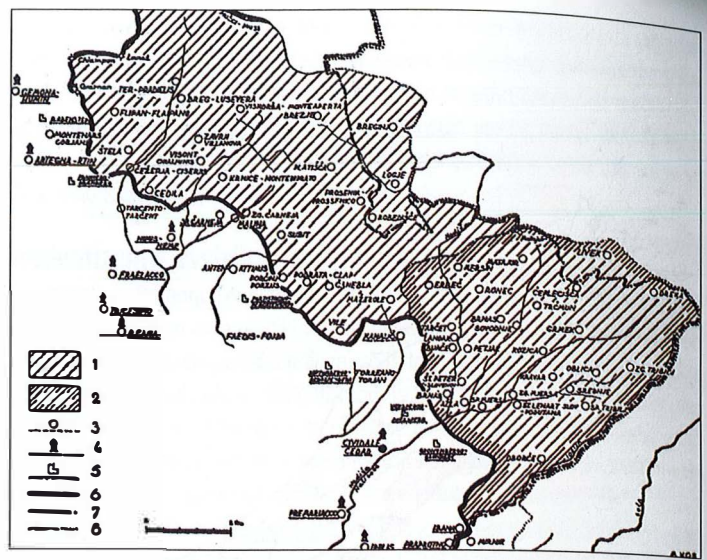
ideje o privlačnih gospodarskih možnostih na vzhodnih vratih Italije. Italijanske prostozidarske lože - nadzorovali so jih v glavnem Judje in podjetniki - niso prenehale izražati izrednega zanimanja za to, kar se je dogajalo na vzhodni strani Jadrana. Tu naj bi se dopolnili uspehi, ki so bili doseženi z ozemljskimi osvajanjem v Tripoliju in Egejskem morju (Rodi, 1911).

Število iredentistov v avstrijskem Primorju

Eden od vodij tržaškega iredentizma Mario Alberti (1884-1939) je ocenil, da je pred letom 1912 v Trstu od vsega prebivalstva mogoče zgolj 2,5 % aktivnih iredentistov (Trst je imel leta 1910 70 % italijanskega prebivalstva). V Pulju je iredentistični kandidat Nicola Martina na volitvah 1907 dobil zgolj 108 glasov, socialnodemokratski pa kar 1247. Med prvo svetovno vojno se je prostovoljno prijavilo v italijansko vojsko zgolj 2107 moških (1047 iz Trsta; iz Istre 410; iz Gorice in Gradiške 324 in iz Dalmacije 215) od prebivalstva, ki je v teh štirih pokrajinah presegalo 500.000 Italijanov in Furlanov. Mnogi od teh prostovoljcev so bili predhodno ujeti kot avstro-ogrski vojaki in so se torej prijavili v vojsko antante, da bi se izognili trdemu ujetništvu. Na Reki je bil iredentizem praktično neobstoječ tudi zaradi tega, ker je to ozemlje spadalo pod madžarsko državo. V Dalmaciji pa se je iredentizem omejeval zgolj na nekaj zanesenjakov. Med prostovoljci je bilo torej precej idealistov pa tudi znatno število prenapetežev, ki so bili zaradi tega v italijanski vojski globoko prezirani. Kot je zapisal Benito Mussolini leta 1922: »Nadlegovali so jih na vse mogoče načine, tako da je moral general Cadorna 14. avgusta 1916 izdati okrožnico na dveh straneh, v kateri je priporočal, 'da ni dovoljeno posmehovati se prostovoljcem in da jih morajo spoštovati tako častniki kot vojska'.«

Beneška Slovenija

Beneška Slovenija (Schiavonia veneta) je pod beneško oblastjo (1420-1797) uživala široko upravno in sodno avtonomijo. Pravniki Carlo Podrecca je zapisal v svoji knjigi *La Slavia Italiana* (Italijanska Slovenija), da je imelo slovensko prebivalstvo v teh krajih neko vrsto lastnega »parlamenta«, sestavljenega iz zastopnikov, ki so jih izvolili hišni lastniki. To avtonomijo so ukinili s francosko zasedbo (1806) in tudi avstrijske oblasti je kasneje niso obnovile. Od leta 1797 in do francoske zasedbe je bilo to ozemlje del Avstrije, ki je ponovno pridobila te kraje leta 1815. Prebivalstvo teh krajev je tudi po tem datumu ostalo dokaj proitalijansko in leta 1866 je Avstrija prepustila Beneško Slovenijo (553 km² in 27.000 prebivalcev na podlagi štetja iz 1861) Italiji.

Slovenija - zgodovinski razvoj zahodne slovenske meje (Beneška Slovenija).

Pojasnilo: 1. ozemlje Beneške Slovenije; 2. ozemlje Beneške Slovenije (Schiavonia), ki je uživalo določeno pravosodno in upravno avtonomijo (Banka Landra in Mjersa) v beneškem obdobju (1420-1797); 3. vasi, ki so bile nekoč slovenske, danes pa so furlanske; 4. točke longobardskih limesov (meja, 6. do 8. stoletje); 5. trdnjave nemških graščakov v srednjem veku; 6. romansko-slovanska jezikovna meja; 7. državna meja med Avstrijo in Italijo (1866-1918); 8. avstrijsko-beneška meja (1420-1797). Zemljevid: Kos, M., *Développement historique de la frontière slovène occidentale*, Ljubljana, 1945.

predstavniki raznih narodnosti v boju za oblast znotraj upravnih struktur. Ljudje so v glavnem živeli v skrbni, kako prebraditi mesec. Družbeni problemi (zadolžitev družin, prenaseljenost mest, predolg delovnik, neprestana lakota, sušica in druge bolezni itd.) so bili prisotni v širokih slojih takratnega prebivalstva.

Močna demografska rast je prisilila mnoge ljudi, da so si poiskali mesto pod soncem prek oceana. Takrat so se začela izseljevanja v Ameriki in v Egipt (va-

Upravna in jezikovna razdelitev severnega Jadrana in sosednjih ozemelj. Pojasnilo: okenca (barve) v spodnjem desnem kotu kažejo ozemlja, naseljena z: Nemci; Slovenci; Hrvati; Romuni; Italijani; Furlani; Madžari; krogi prikazujejo mesta z 10 do 50 % Nemcev, Slovencev, Madžarov; trikotnik - Italijani. Zemljevid iz leta 1900.

Prebivalstvo Kanalske doline (1845-1945)

Leto	Italijani	Slovenci	Nemci	SKUPAJ
1845	-	2958	3186	6044
1873	-	2558	3571	6129
1890	-	2105	5192	7297
1900	-	2105	5192	7297
1910	10	2500	6000	8510
1921	1207	1106	5911	8224
1944/45	6250	1650	1950	9850

Vir: Coernig, Karl, *Ethnographie der osterreichischen Monarchie* (1855-57), Dunaj, 1858; Brockhaus Lexikon, 1895; »American Memorandum - Statement in Re Italian Claims, Report of the American Experts«, Albrecht Carrie, Rene, *Italy at the Paris Peace Conference*, New York, Columbia University Press, 1938, str. 417; De Castro, *Il problema di Trieste*, str. 235; Primorske novice, 18. julija 1995.

Slovensko prebivalstvo na ozemlju Čedad, Vidma in Tolmeča na podlagi štetja iz leta 1921

Občina	Prebivalci	Slovenci	%
Attimis/Ahten	4071	4058	99,7
Drenchia/Dreka	1349	1343	99,6
Fojda	5075	1413	27,9
Grmek	1617	1617	100
Prapotnesec	2222	950	42,8
Podbonosec	1662	1659	99,08
Sovodnje	1905	1905	100
Srednje	1784	1784	100
St. Lenart	2467	2465	99
St. Peter Slovenov	1362	2977	88,5
Tacetta/Tarčet	2086	2086	100
Torreano/Torjan	3470	774	22,3
Ozemlje Čedad	31.070	23.031	70,9
Brdo	2672	2672	100
Gorjani/Gorjanci	2012	320	15,9
Nerne/Nirnis	5505	1885	36,1
Tajpana	3376	3228	96,6
Videmsko ozemlje	13.565	8105	59,8
Ravenca (Tumeš/Tolmezzo)	2796	2796	100
Beneška Slovenija	47.431	33.932	71,6

Vir: Oko Trsta, Beograd, 1946, pp. 161-162.

Prebivalstvo severnega Jadrana v obdobju Avstro-Ogrske (1869-1918)

V celotnem obdobju Avstro-Ogrske (1869-1918) je prebivalstvo severnega Jadrana (upravno razdeljeno na Primorje, Reko in Hrvaško Primorje) živelo v miroljubnem sožitju, ki so ga občasno pretresale besedne bitke med

ruhinje v družinah - aleksandrinke, po egiptovskem pristanišču Aleksandrija) in do močnega preseljevanja podeželskega prebivalstva v mesta (Trst, Pulj, Reka itd.), kjer so se ljudje iz raznih korenin mešali v novonastalo družbo. Avstrijsko plemstvo je živelo z narodom, ki so ga upravljali z modrostjo in spoštovanjem; šole in krajevne uprave so bile dostopne vsem; pravosodje je bilo umirjeno in neodvisno; policija je bila skorajda neobstoječa; meje so bile odprte in so omogočale potovanja iz Trsta do Prage in iz Reke do Budimpešte, od Jadrana pa vse do Karpatov.

Prebivalstvo avstrijskega Primorja (1849-1910)

Leta 1849 je bila izvedena upravna reforma Ilirskega kraljestva, katerega zahodni del je bil preimenovan v Primorje (Kuestenland) z nekaterimi ozemelskimi (upravnimi) spremembami, ko so odcepili od Kranjske (Krain) zgornjo dolino reke Vipave in jo priključili Primorju. Ta upravna enota je bila razdeljena na dve grofiji: Trst (z Gorico in Gradiško) in Istro; od leta 1861 naprej pa je bilo ozemlje Trsta (94,5 km²) ustanovljeno kot samostojna cesarska upravna enota »Reichsunmittelbare Stadt in Oesterreich«.

Od takrat naprej se je Primorje raztezalo na 7969 km² in je zajemalo poleg Trsta še Istro in grofijo Gorica in Gradiška s prebivalstvom, ki je leta 1857, doseglo število 507.931 ljudi in je bilo razdeljeno v 13 političnih okrajev (Politische Bezirke); 8150 Nemcev; 198.451 Slovencev; 88.016 Hrvatov; 44.575 (Srbov, Dalmatincev in drugih); 113.480 Italijanov; 48.860 Furlanov; 480 Romunov in 3.713 Judov.

Prebivalstvo avstrijskega Primorja v letu 1910

Upravna enota	Italijani	Slovenci	Hrvati	Jugoslovani*
Trst	118959	56916	2403	59319
Gorica mesto	14812	10790	78	10808
Gradiška z Trzičem	72170	6349	13	6362
Poreč	41276	1962	17043	18996
Pulj z Rovinjem	51772	3743	30589	34332
Tolmin	29	37889	4	37839
Gorica brez mesta	2765	70039	22	70061
Sežana	343	29497	69	29566
Koper	38006	31697	17573	49870
Lošinj s Cresom	9884	97	9997	10094
Pazin	4032	288	42924	43212
Voloska	953	17336	30534	47870
Krk	1544	29	19533	19562
SKUPAJ	356495	266614	170773	437387

Vir: MOODIE, The Italo-Yugoslav Boundary, str. 147.

* Med Jugoslovane so všteti tudi Srbi (pravoslavno prebivalstvo), ki v Primorju niso presegali števila 2000 do 3000 ljudi. Nekaj sto Srbov je živelo v Trstu in podobno število Črnogorcev je živelo v vasi Peroj (pri Pulju).

Nemci na severnem Jadranu

Nemci so prišli v kraje na severnem Jadranu v raznih valih, vendar pa vedno v zelo skromnem številu. Nemške priimke je torej enostavno odkriti, ker se končujejo v glavnem z -man ali -er, -ar oziroma so poslovenjeni. Na Goriškem in na Krasu, kjer so naselili nemško prebivalstvo tudi po kugi v 17. stoletju (Aufberg, današnji Avber), pa je tudi cel kup priimkov »Nemec«, kar očitno kaže na nemško poreklo teh ljudi. Do zadnje manjše priselitve je prišlo sredi 19. stoletja, ko so prišli delavci iz Avstrije gradit železnico Dunaj-Trst.

Nemci so bili na severnem Jadranu osredotočeni v nekaterih krajih in plemstvo je bilo sestavljeno iz nekaj osvajalskih družin. Fevdalci so bili v glavnem Nemci, predvsem do 15. stoletja, in tudi meščani in tržani so bili deloma nemškega porekla. Uboga gmajna, nižja duhovščina pa so bili Ladini, Furlani in Slovani. Nemški naseljenci so se sčasoma stopili, človeško in kulturno, s slovansko oziroma italijansko ali furlansko množico.

To skromno število Nemcev (Avstrijcev) pa je imelo več kot tisoč let v svojih rokah celotno politično in upravno oblast, z izjemo tistega ozemlja, ki je pripadalo Beneški republiki do leta 1797. Upravni jezik je bila nemščina, le v avstrijski mornarici (trgovska in vojaška) so uporabljali italijanščino (beneški jezik). Pouk v osnovnih šolah v Istri in v Trstu je bil vse do leta 1850 v glavnem v nemščini. Nemško prebivalstvo je doseglo številčni vrhunec v letih 1890-1910, ko je štel 29.077 oseb: 4486 na Goriškem in v Gradiški (delno upokojenci, ki jih je pritegnilo milo krajevno podnebje); 11.856 v Trstu; 12.735 v Istri. Nemci so bili v glavnem državni uradniki in vojni častniki, ki so na primer v Pulju šteli več tisoč mož.

Kraljevska grofija Gorica in Gradiška

Kraljevska grofija Gorica in Gradiška se je raztezala na površini 2918 km². Gradiška je imela 621 km² in je štela leta 1910 70.000 ljudi, od teh je bilo 5800 Slovencev, 380 Nemcev in preostalo Italijani (Furlani).

Prebivalstvo grofije Gorica in Gradiška (1846-1910)

Leto	Italijani	%	Slovenci	%	Nemci	%	Judje	%	Skupaj
1846	61489	32	128.462	67	1.385	0,7	430	0,22	191.766
1880	73425	35,6	129.857	63,03	2.659	1,29	-	-	206.019
1890	76514	35,8	135.020	63,1	2.195	1,03	-	-	213.862
1900	81136	36	140.582	62,37	3.498	1,55	-	-	225.402
1910	90119	36	154.564	61,85	4.486	1,79	-	-	249.893

Pojasnilo: Pri ljudskem štetju v Avstriji leta 1846 so upoštevali materni jezik, pri nadaljnjih statistikah pa so vzeli za osnovo pogovorni jezik. Iz zgornje statistike je torej razvidno, da je kljub bolj ali manj enaki demografski rasti vseh narodnosti število Italijanov v obdobju 65 let naraslo za 50 % (okrog 30.000 oseb); Nemcev pa kar za 300 %; število Slovencev se je povečalo zgolj za 20 % (26.000 oseb). V številkah za grofijo Gorica in Gradiška se pod oznako Italijani nahajajo v glavnem Furlani (70 do 80 %). Lestvica: Die Habsburgermonarchie 1848-1918 im Auftrag der Kommission fuer die Geschichte der Osterreichisch-ungarischen Monarchie (1848-1918) - Die Völker des Reiches (A. Wandruszka, P. Urbanitsch), 3. del, Vienna, Osterreichische Academie, 1980.

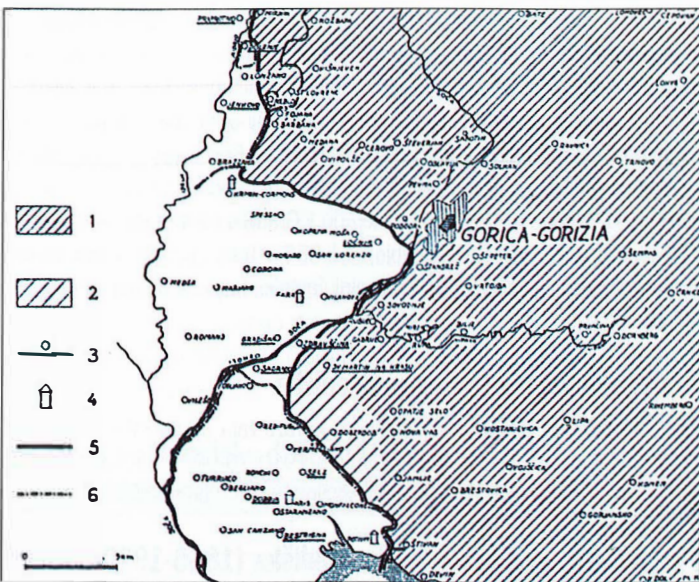
Mesto Gorica (1854-1910)

Leta 1854 je bilo v Gorici 8000 prebivalcev in v Gradiški je živelo 800 ljudi. V obeh mestih je obstajalo mešano kulturno življenje med različnimi narodnostmi (Furlani, Slovenci, Nemci, Italijani in Judje). V svoji knjigi Ozemlje Gorice in Gradiške (1873) Karel von Czoernig piše: »V Gorici plemstvo govori nemško, uradniki italijansko, narod pa furlansko in na podeželju slovensko.« Czoernig, ki je bil predsednik Centralne komisije za statistiko, je navedel v svojem delu, da je imela Gorica 16.659 prebivalcev in od tega 11.000 Italijanov (predvsem Furlanov, 10.000); 1800 Nemcev; 3500 Slovencev, naseljenih v glavnem v vzhodnem delu mesta, in 350 Judov. Sčasoma se je narodnostna sestava mesta spremenila v prid Slovencev in na podlagi štetja iz leta 1910 je bilo v Gorici še vedno največ Italijanov/Furlanov, v občini pa je bilo istega leta 24.403 Slovencev in 17.506 Italijanov/Furlanov. Odnosi med temi narodnimi skupnostmi so bili od zmeraj odlični in o tem so pričali tudi tako imenovani mešani zakoni med Italijani/Furlani in Slovenci. Tovrstni zakoni so še danes bolj pravilo kot izjema. Prav tako je bilo dobro sodelovanje v političnem življenju, kjer so razni politični pripadniki raje sodelovali s somišljeniki drugih narodnosti kot pa s sonarodnjaki iz nasprotnega političnega tabora.

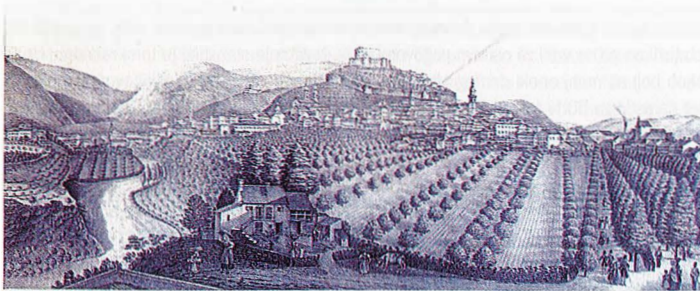
Prebivalstvo mesta Gorice (1869-1910)

Leto	Italijani/Furlani	Slovenci	Nemci	Judje	Skupaj
1869	11.100	3.500	1.800	300	16.659
1890	14.860	3.567	1.497	274	21.825
1900	16.112	4.754	2.760	300	23.926
1910	14.812	10.868	3.238	300	29.218

Vir: Czoernig, Ethnographie der osterreichischen Monarchie; Brockhaus - Lexikon, 1895; Duroselle, J.-B., Le conflit de Trieste, Bruxelles, ISUL, 1966, p. 31. Pojasnilo: med 14.812 Italijani je bilo leta 1910 tudi 1600 tistih, ki so bili iz Kraljestva Italije.

Ozemlje Gorice in jezikovne meje. Pojasnilo: 1. strnjeno slovensko ozemlje; 2. mlajše slovenske naselitve; 3. vasi, ki so bile nekoč slovenske, danes pa so furlanske ali italijanske; 4. točke longobardskih limesov (meja, 6. do 8. stoletje); 5. romansko-slovanska jezikovna meja; 6. avstrijsko-beneška meja (1420-1797). Zemljevid: Kos, M., *Développement historique de la frontière slovène occidentale*, 1945.

Gorica sredi 19. stoletja. Gravura K. Postl na podlagi skice F. Runk. Musei provinciali, Gorica.

Krmin/Comons pod Goriškimi brdi. Pojasnilo: Krmin je bil sedež oglejskega patriarha (628-717) in avstrijski trg na avstrijsko-beneški meji (1535-1797) in v obdobju 1866-1918 na avstrijsko-italijanski meji. Z mirovno pogodbo z Italijo leta 1947 je Krmin ponovno postal obmejno italijansko mesto na italijansko-jugoslovanski meji (danes italijansko-slovenska). Krmin se nahaja na jezikovni meji med Furlani in Slovenci in v obdobju Avstro-Ogrske je bila tam slovenska šola, ki je bila obnovljena v obdobju 1945-1952. Fotografija: Squinabol/Furlani, Venezia Giulia.

Ozemlje Tržiča - Bizakerija

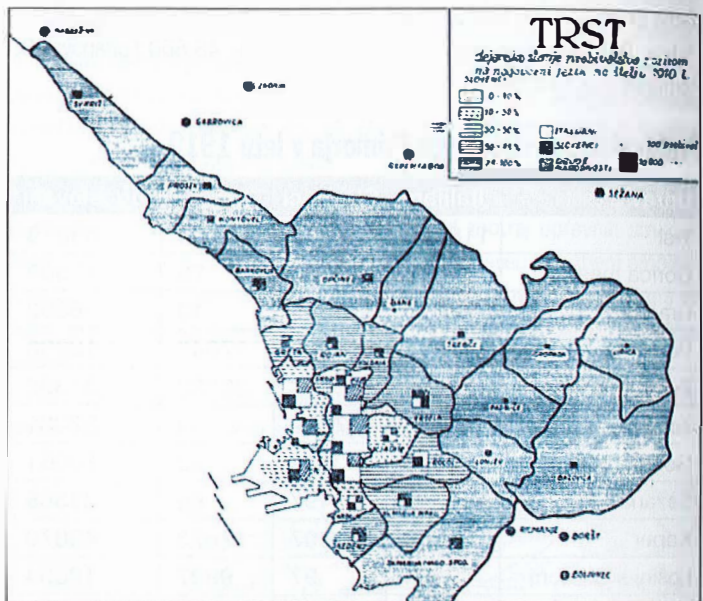
Ozemlje Tržiča (Monfalcone) se razteza v trikotniku med Sočo, Krasom in obalo oziroma med Sočo in Timavom in s konico pri Zagradu (Gradiška). To ozemlje, poimenovano po Tržiču (Monfalconese), je bilo dobro določena zgodovinska enota že od 13. stoletja, v obdobju oglejskega patriarha in je kasneje pripadlo Beneški republiki (1420-1797). Ta beneška dežela, obkrožena z Avstrijo pripadajočimi kraji, je ohranila jezikovno in kulturno (beneško) samostojnost znotraj furlanskega sveta. Prebivalci so označeni kot Bizjaki, kar verjetno izhaja iz slovanskega jezika (ubežnik). Šele po propadu Beneške republike leta 1797

je bila Bizakerija vključena v (avstrijsko) goriško grofijo, kjer je ostala vse do leta 1918. Bizakerija sestavlja danes tretjino goriške pokrajine.

Trst in njegovo prebivalstvo (1735-1910)

Usoda starega tržaškega pristanišča se je začela korenito spreminjati od leta 1717 naprej, ko je Avstrija razglasila Jadran za morje s svobodno plovbno in tako uknila monopol, ki ga je enostransko razglasila Beneška republika v 16. stoletju. Leta 1735 je Trst štel zgolj 3865 meščanov (Italijanov ali italijansko govorečih), na podeželju pa je živel 3385 Slovencev. V letih 1781-82 je Avstrija odpravila podložništvo in z uredbo o verski strpnosti (1782) omogočila svobodno gibanje Judov in pripadnikov drugih verskih skupnosti. Takrat so se začele tudi velike selitve prebivalstva iz Avstrije, Madžarske in srednje Evrope v nova gospodarska središča. Z odprtjem Sueškega prekopa leta 1869 je tržaško pristanišče, ki se zajeda globoko v srednjo Evropo, postalo pomembno trgovsko središče v Sredozemlju in kot posledica tega je narastlo tudi mestno prebivalstvo. V samem mestu je prevladovalo italijansko prebivalstvo (85%), v tržaško-koprski škofiji pa je bilo slovansko prebivalstvo (Slovenci in Hrvati) številčno skorajda enako italijansko govorečim, kot je to zapisal takoj po prvi svetovni vojni tržaško-koprski škof Bartolomasi.

Prebivalstvo Trsta z okolico (1846-1910)

Narodnostna sestava tržaškega ozemlja leta 1910. Zemljevid: Janko Jeri.

Leto	Italijani	%	Slovinci	%	Nemci	%	Judje	%	Skupaj
1846	43.940	54	25.300	32	8.000	10	3.060	4	80.300
1880	88.887	73,5	26.263	22	5.141	4			120.515
1890	100.039	74	27.725	21	7.107	5			135.415
1900	116.825	77	24.679	16	8.880	6			151.010
1910	118.959	62	56.916	30	11.856	6	5.495		190.913

Pojasnilo: leta 1910 je bilo v (avstrijskem) Primorju sledeče število Judov: v Trstu 5495 (2209 tujcev); v Gorici 335 (146 tujcev); v Istri 684 (454 tujcev). Poleg katolikov, Judov, evangelistov je bilo tudi 1370 pravoslavnih (Srbov, Črnogorcev, Albancev in Grkov). Vir: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, del III, III/1, str. 882 in lestvica 6.

Judje v Trstu na začetku 20. stoletja

Prvi Judje so prišli v Istro v 16. stoletju iz Nemčije, potem ko so iz istrskih krajev pregnali toskanske oderuhe. Prvi geti pa so bili ustanovljeni v Trstu in Gorici leta 1696. Leta 1782 je cesar Jožef II. (1741-1790) izdal odlok o verski strpnosti (toleranci) za pravoslavne (»grke«), protestante in Jude. Slednji so tako lahko zapustili njihove gete v Trstu, Istri in Gorici in v celotni Avstriji. Na podlagi štetja iz leta 1910 je bilo v Trstu 5161 Judov (od 161.653 prebivalcev) in v celotni tržaški občini 5498 (od 229.510 prebivalcev). Od vseh teh Judov jih je samo 3286 imelo avstrijsko državljanstvo, preostali pa so bili v glavnem pripadniki Kraljevine Italije. Tržaški Judje so imeli kljub njihovi številčni skromnosti poglavito vlogo v tržaškem in evropskem gospodarstvu, v mestni in državni politiki (Italija), in to predvsem prek raznih zavarovalnih družb in prostozidarstva.

Margraviat Istra

Margraviat Istra je imel, skupaj z otoki, površino 4995 km². V obalnih mestih Milje, Koper, Izola, Piran, Umag, Novigrad, Poreč, Rovinj, Pulj in Buje je bilo večinoma italijansko prebivalstvo (95-98 %), ki je bilo sestavljeno iz majhnih in srednjih poljedelcev, obrtnikov, pomorščakov (lastniki prevoznih ladij) in trgovcev. Močno razvita prehrabna industrija je že v 19. stoletju nudila možnost zaposlitve več stotim delavcem in predvsem delavkam iz neposrednega podeželja, naseljenega izključno s Slovani (Slovenci in Hrvati).

Slovansko prebivalstvo je bilo nasejeno v obalnih mestih že v obdobju Beneške republike in se je torej že pred več desetletji stallilo z domačim beneškim prebivalstvom. Takšen je bil primer koprškega pomožnega škofa Nazarija Marsicha (1817-1824) in Ivana (Giovannija) Marcovicha, ki je bil v obdobju 1834-1859 več kot dvajset let župan Izole. Bivša beneška Istra (površina 2587 km²) je imela leta 1806 89.000 duš, leta 1816 103.000 in 1870 152.000.

Čeprav je bila demografska rast skorajda enaka za vse narodnosti, pa iz statistike izhaja, da se je število Italijanov - v obdobju 1846-1910 - več kot podvojilo in podobno velja za Slovence. Število Hrvatov se je v istem obdobju povečalo zgolj za 30 %. Jasno je torej, da je prišlo do pretoka hrvaške narodnostne skupnosti v italijansko, deloma prostovoljno, delno pa »upravno«, to je z manipulacijo ljudskih štetij in rojstnih knjig. Ljudska štetja so izvajale občinske oblasti, ki so bile večinoma v rokah italijanske narodnosti, ki je v boju za oblast napihovala lastno številčno pomembnost. 99,6 % ljudi je bilo katolikov, preostali pa so bili, v letu 1890, pravoslavni (443, v glavnem Črnogorci v Peroju), 100 evangelistov, 274 kalvinistov in 229 judov.

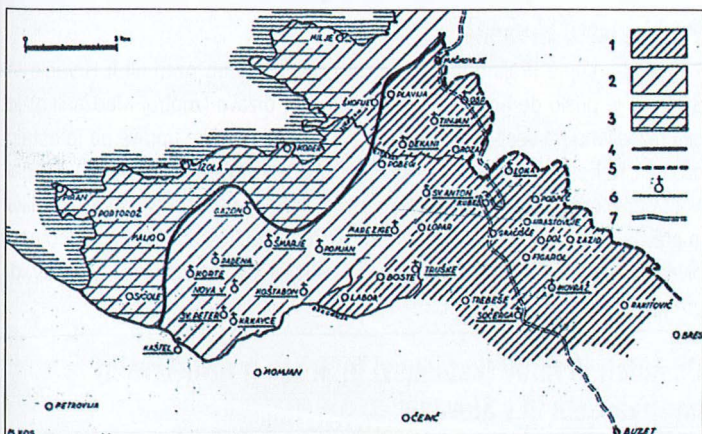
Prebivalstvo Istre 1846-1910

Leto	Italijani	%	Slovenci	%	Hrvati	%	Nemci	%	Skupaj
1846	73.970	32,4	29.310	12,9	12.3160	5,4	-	-	228.035
1880	114.291	40,2	43.004	15,1	121.732	42,8	4.779	1,7	284.154
1890	118.027	38,1	44.418	14,3	140.713	45,4	5.904	1,9	310.003
1900	136.191	40,5	47.717	14,2	143.057	2,6	7.076	2,1	335.965
1910	147.417	38,1	55.134	14,3	168.184	43,5	12.735	3,3	386.463

Vir: Die Osterreichisch-ungarischen Monarchie 1848-1918, vol. 3/ 1. Popis iz leta 1846 je bil narejen na podlagi maternega jezika, preostale statistike pa so bile izvedene na podlagi pogovornega jezika. Največje število Nemcev je živelo v Pulju, kjer je prebivalstvo naraslo od 1126 oseb leta 1848 na 69.000 ljudi (od katerih je bilo 17.000 vojakov) leta 1910.

Razdelitvena črta med Slovenci (Hrvati) in Italijani v zahodni Istri

Leta 1920 je znani italijanski geograf Bertarelli L. tako opisal razdelitveno črto med različnimi narodnostnimi skupnostmi na severnem Jadranu: »Po mešanem ozemlju, ki se razteza od Sesljana do Nabrežine, se pride do be-

Slovenska jezikovna meja v Istri. Pojasnilo: 1. (///) stara slovenska naselitev, do 13. stoletja; 2. (/ /) nova slovenska naselitev, po 13. stoletju; 3. italijansko-slovensko mešano ozemlje; 4. razmejitvena črta med slovenskim in italijanskim maševanjem (liturgijo); 5. meja beneške Istre (do leta 1797); 6. župnije in župnišča, kjer so uporabljali starslovensko liturgijo; 7. cesta Trst-Buzet (Pinguente). Zemljevid: Kos, M., Développement historique de la frontière slovène occidentale, 1945.

Prodaja kruha na tržnici v Trstu

neškega narečja v Trstu. Tu se je še pred enim stoletjem govorila neke vrste furlanščina, podobna tisti, ki se govori v Miljah in je vezni člen med govorom Furlanov in romanskimi narečji, ki jih še niso asimilirali v beneška narečja v Istri. Od Mijj naprej je nemogoče začrtati jasne jezikovne meje med Italijani in Slovani. Na splošno lahko trdimo, da je italijanska vsa obala zahodno od železnice Trst-Poreč (slednja je med Kopro in Izolo, 6 km, potekala ob morju, glej skico, op. B. G.), tako kot sta v notranosti Buzet in Pomjan, in bolj na jugovzhodu na delu obale do Limskega kanala. Cestni trikotnik Rovinj-Žminj-Pulj zajema italijanske in narodnostno mešane vasi (Peroj je črnogorsko naselje), Slovani pa so raztreseni na podeželju vzhodno od Pulja. Sišanj je ohranil še staro romansko-istrsko narečje, ki je podobno tistemu v Rovinju, Balah, Vodnjanu, Galizani in Fažani. Vzdolž kvarnerske obale se beneško narečje razteza vse do Plomina (to je do bivše avstro-beneške meje, op. B. G.). V notranosti so nekatera mesta (Opertalj in Pazin) italijanska, podeželje pa slovansko.«

Prebivalstvo ozemlja med Tržičem in Trstom leta 1910

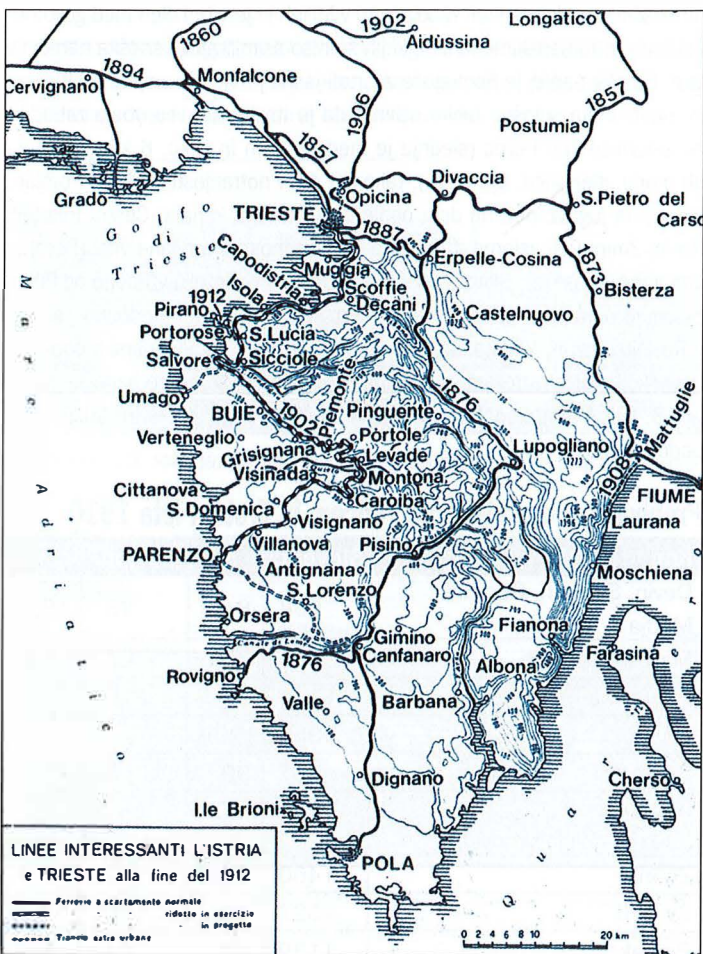
Kraj	Slovenci	%	Italijani	%
Devin, Sv. Ivan, Sesljan, Medja v. (brez Jamelj)	568	81,6	28	18,4
Mavhinje	838	96,8	27	3,2
Nabrežina	1741	89	215	11
Slivno	356	100	-	-
Šempolaj	501	99	5	1
Repentabor (brez Vogelj in Vrhovelj)	510	98	11	2
Zgonik	1460	99,9	1	0,1
Sv. Križ	1527	89,5	180	10,5
Prosek	1139	93,1	84	6,9
Miramar	22	71	9	29
Kontovelj	954	95,1	44	4,4
Barkovlje	2090	76,8	458	16,8
SKUPAJ	11757	91	1162	9

Vir: Jeri, Janko, Tržaško vprašanje, str. 178, nota 58.

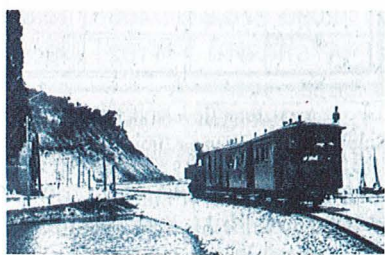
Neenakopravnost med različnimi narodnostnimi skupnostmi

Enakopravnost slovenskega in hrvaškega jezika pred sodišči je bila urejena z avstrijskimi zakoni iz let 1781 in 1796. Ustava z dne 21. decembra 1867 je določila enakopravnost jezikov. Ta določba pa ni bila upoštevana, vse dokler zakon z dne 25. maja 1883 ni odpravil preprek za uporabo slovenskega in hrvaškega jezika pred sodišči. Šele leta 1894 je avstrijska oblast - upoštevajoč narodnostno mešano ozemlje - ukazala, da morajo table javnih ustanov imeti tudi slovanske napise. Proti temu odloku so se uprli v Piranu 22. oktobra

1894 in kasneje tudi v preostalih istrskih mestih (Rovinj, Pulj, Poreč). Tudi v Trstu je javna uprava v stikih z javnostjo uporabljala zgolj italijanski jezik. Šele proti koncu 19. stoletja so začeli uporabljati na sodiščih - čeprav je bilo to zagotovljeno že z ustavo iz leta 1869 - tudi slovenski in hrvaški jezik. Leta 1861 so bili ustanovljeni pokrajinski zastopniški organi (dijete, zbori). V goriškem zboru so začeli spoštovati dvojezičnost šele od leta 1870, dokumente pa so začeli izdajati tudi v slovenščini šele od leta 1896. Istrsko prebivalstvo je bilo takrat sestavljeno iz polovice Benečanov (Italijanov) in polovice Slovanov (90 % Hrvatov, 2 % Romunov in 4 % Slovencev). V zboru (dijeti) v Poreču in v avstrijskem cesarskem domu in v skoraj vseh občinskih svetih se je ohranila italijanska večina, predvsem zaradi avstrijskega volilnega sistema, ki je dajal prednost premožnejšim slojem. Istrski zbor (dijeta) je imel na prvem zasedanju v aprilu 1861 samo dva slovanska odposlanca proti 28 italijanskim zastopnikom. Italijanska skupnost je, čeprav je bila v mnogih primerih v manjšini, izvajala - zahvaljujoč njeni posestni in nepremičninski lastnini - večji vpliv, ker so avstrijskih volilni zakoni dajali prednost razredom lastnikov in uradnikov (slednji so bili v glavnem sestavljeni iz Nemcev). Sčasoma so Slovani (Hrvatje) prišli do devetih zastopnikov in

Železnica Trst-Buje-Poreč (Parenkana) in leta izgradnje železnic v Istri in v Trstu. Zemljevid: Isola nostra z dne 15. septembra 2001.

Vlak pri Žusterni (Koper) leta 1902. Ozkotirna železniška povezava Trst-Buje-Poreč (imenovana tudi Parenkana) je bila dokončana leta 1902 in vlak je potreboval več kot sedem ur, da je prevozil 36 postaj in 123 km dolgo progo. Vožnja je bila tako počasna, da so na posameznih odsekih potniki skakali iz vagonov v sadovnjake in si postregli s sadjem. Zadnje potovanje je bilo opravljeno 31. avgusta 1935, nakar je bila celotna proga razstavljena in poslana v italijansko kolonijo Etiopijo. Ladja z železniškim materialom pa je bila potopljena v Sredozemskem morju.

Gospe iz Vodnjana (Istra, 1840)

ko je leta 1907 začel veljati splošni volilni zakon, se je povečalo tudi število hrvaških zastopnikov v istrskem zboru (dijeti). Med najbolj znanimi slovanskimi zastopniki je bil škof Josip Dobrila (1812-1882), ki je prvi začel širiti idejo o slovanskosti Istre, medtem ko je neki drugi škof (Dinko Vitezič, 1822-1904) takoj pokazal na številčno premoč istrskih Slovanov.

Nepismenost v Italiji in v Istri - 1861-1926

Podatki o nepismenosti postavljajo Italijo in avstrijsko Istro na vrh evropskih držav. Na podlagi popisa iz leta 1871 je bilo kar 69 % Italijanov v kraljestvu Italija nepismenih. Še leta 1926 so bile cele pokrajine z nepismenim prebivalstvom (Campania/Neapelj, s kar 53,7 % prebivalca). Na podobno sliko naletimo v avstrijski Istri, kjer je bilo šestdeset let po uvedbi obveznega šolstva (predvsem v italijanščini, 1861-1921) še zmeraj 29 % prebivalstva nepismenega. Temu je bilo krivo predvsem to, da so se bili Slovani prisiljeni šolati v italijanskih šolah. Izredno visoka nepismenost je bila v Pazinu (48,6 %), Poreču (39,5 %) in Pulju (24,4 %). V istem obdobju je bilo v okraju Gorica in Gradiška nepismenih 7,73 % in v goratem okraju Tolmin zgolj 6,78 %.

Prebivalstvo Hrvaške

Po ukinitvi Vojne krajine leta 1881 in priključitvi teh ozemelj k Hrvaški in Slavoniji je prišlo do nove upravne ureditve in država (znotraj Madžarske) je bila razdeljena na osem pokrajin (županij). Zunaj hrvaške uprave pa je ostalo ozemlje Reke (hrvaško v obdobju 1848-1868) in Dalmacija, ki sta bili del Madžarske oziroma Avstrije. Hrvaško prebivalstvo je bilo razdeljeno na katolike in pravoslavne, ki so v nekaterih grofijah (Srem) sestavljali skoraj polovico prebivalcev. Na Hrvaškem je živelo tudi več tisoč Judov, ki so se tja zatekli zaradi preganjanja v Vzhodni Evropi.

Odstotek Hrvatov (katolikov) in Srbov (pravoslavnih) na Hrvaškem in v Slavoniji

Leto	Hrvati	Srbi	Skupaj
1880	64,20 %	26,30%	90,50 %
1890	62,10 %	25,90%	88,00 %
1900	61,70 %	25,5 %	87,20 %
1910	62,50 %	24,60%	87,10 %

Vir: Suedland, Jugoslavensko pitanje, str. 341.

Vojvodina Kranjska in grofija Kočevje

Vojvodina Kranjska je imela površino 9955 km² in je leta 1890 štela 499.000 prebivalcev. Mesto Ljubljana je istega leta štelo 30.500 prebivalcev, od katerih jih je bila skoraj četrtina Nemcev oziroma nemško govorečih. V okviru Kranjske je bila tudi grofija Kočevje z 705 km², ki je bila v času cesarja Karla IV. (1346-1378) deloma naseljena z Nemci. Leta 1890 je v okrožju Kočevje živelo 42.806 prebivalcev in od teh je bilo 14.783 Nemcev, ki so živeli v 39 občinah in 384 krajih.

Prebivalstvo Kranjske (1846-1910)

Leto	Nemci	%	Slovenci	%	Srbi/ Hrvati	%	Italijani	%	Čehi	%
1846	37.626	8,1	408.745	88,1	17.583	3,8				
1880	29.392	6,2	7.366	93,7	266	0,1	317	0,1	244	0,05
1890	28.033	5,7	466.269	94,1	659	0,1	319	0,1	336	0,07
1900	28.177	5,6	47.530	94,2	175	0,03	259	0,05	390	0,07
1910	27.915	5,4	490.978	94,4	205	0,04	369	0,07	750	0,07

Vir: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, vol. III.

Izseljevanje z ozemelj severnega Jadrana v 20. stoletju

Demografska slika v Julijski krajini (takrat avstrijsko Primorje) se je bistveno spremenila proti koncu 19. stoletja, ko se je pojavila tako imenovana zelena kuga. Vsi vinogradi na Jadranu (razen na Biševu, Vis) in tudi v celotni Evropi so utrpeli znatno škodo zaradi bolezni trte, ki so jo pripeljali iz Amerike. Poleg tega je bilo olivno olje, namenjeno za razsvetljavo, zamenjano z nafto in plinom in tisto za tovarne mila z oljem, ki so ga uvažali iz Pulije (južna Italija) po avstrijsko-italijanskem sporazumu iz leta 1891. Prebivalstvo, ki je bilo soočeno z gospodarsko krizo, se je zateklo k oderuhom, katerim so zastavili svoje pridelke, ko so bili še zeleni in zaradi bolezni niso nikoli dozoreli in torej dolgovi niso mogli biti poravnani.

Pridelava olivnega olja je tako postala vedno manj donosna in gospodarsko nezanimiva. To je bil tudi eden od vzrokov, da so pridelovalna zemljišča okrog istrskih mest proti koncu 19. stoletja postala zapuščena in zanemarjena. To je sovpadalo z razvojem tržaškega pristanišča in odprtjem tovarnih prehrabnih izdelkov v obalnih mestih (prva tovarna prehrabnih pločevink na Jadranu je bila odprta v slovenskem Devinu leta 1867). Mnogi prebivalci Furlanije, Gorice, Kranjske, Istre in Hrvaške so torej raje zapustili rojstne kraje in se preselili v Trst, Izolo, Rovinj in Pulj, kjer so z manj truda zaslužili več. Vinogradi in oljčni nasadi v bližini obalnih mest, ki so jih Italijani zapustili, so bili naseljeni z naseljenci iz notranjosti, ki so jih običajno povabile kar same občine (upniki do prejšnjih lastnikov).

Izseljevanje iz Trsta

Izseljevanje iz Trsta je tako staro, kot je staro priseljevanje. To mesto je bilo od nekdaj ne samo najljubši prehod za burjo, ampak tudi križišče preseljevalnih poti za prebivalstvo Evrope. Odprte prostocarinskega pristanišča v 18. stoletju in cvetoča trgovina, ki je temu sledila, sta pripeljala v to mesto ljudi iz vseh koncev sveta.

Prvo italijansko narodnostno prebujanje leta 1848 je imelo svoj odmev tudi med iredentisti (italijanskimi narodnjaki) v takrat avstrijskem Trstu. Avstrija je takoj sprejela nekatere varnostne ukrepe in nekaj Tržačanov se je raje izselilo. Časnik Concordia iz Torina je zapisal v juliju 1848: »Nekatere, boljše, najboljše meščane je avstrijska policija prisilila zapustiti Trst. Drugi, ki so predvidevali podobne ukrepe, so se raje prostovoljno izselili. Trgovina umira in nezadovoljstvo je doseglo vrhunec.« Izselitev »najboljših« so nadomestili s priseljevanjem drugih in v kratkem je to mesto postalo gravitacijska točka za prebivalstvo srednje Evrope in vzhodnega Jadrana. Istočasno je iz tega mesta odpotovalo v novi svet več sto tisoč izseljencev, ki so bežali pred revščino lastnega doma v svet, kjer se je človek lahko tudi najedel. Ljudje so potovali v Ameriko, Avstralijo, pa tudi v Egipt, kjer je bilo tedaj precejšnje povpraševanje po varuhinjah.

Trst z okolico. Na sliki vidimo obalo Nabrežina-Trst-Milje. V prvem planu je železnica, ki je bila zgrajena leta 1857, in v ozadju je vidno kraško gorovje (Čičerija) s Slavnikom (1028 m). Slika: Albert Rieger, 19. stoletje.

Prva svetovna vojna

Atentat v Sarajevu

Giovanni Giolitti (1842-1928), ki je bil večkrat predsednik italijanske vlade, je zapisal v svojih spominih, da je Avstro-Ogrska poskušala po vsej sili začeti vojno proti Srbiji že pred letom 1914. Priložnost se je ponudila v Sarajevu 28. junija 1914, ko je mladi srbski narodnjak Gavrilo Princip (1894-1918) ubil nadvojvoda Franca Ferdinanda (1863-1914), prestolonaslednika Avstro-Ogrske in njegovo ženo Sofijo von Chotek. Koliko je sam nadvojvoda prispeval k temu atentatu, pokaže dejstvo, da je prvi atentator z bombo zgrešil cilj. Po tem so nadvojvodi odsvetovali, da bi nadaljeval potovanje po napovedani poti, vendar pa je prestolonaslednik to zavrnil. Izzivati usodo dvakrat v enem dnevu je bilo preveč celo za kandidata za cesarski prestol.

23. julija 1914 je Avstro-Ogrska vročila Beogradu ultimatum in mnenje vseh evropskih vlad je bilo, da je bil napisan tako, da je neizogibno vodil v vojno. Spopad sta si želeli tako Avstro-Ogrska kot Nemčija in prek Srbije ga je podpirala tudi Rusija. 28. julija so se začele sovražnosti med Avstro-Ogrsko in Srbijo; 1. avgusta je Nemčija napovedala vojno Rusiji in 3. avgusta Franciji. Velika Britanija je po nemškem napadu na nevtralnno Belgijo in na podlagi Londonskega sporazuma z dne 19. aprila 1839 napovedala 4. avgusta vojno Nemčiji.

Centralnim cesarstvom sta se priključili kasneje tudi Turčija (november 1914) in Bolgarija (oktober 1915). Antanti (Francija, velika Britanija, Rusija in Belgija) pa so se priključile še Črna gora (6.-8. avgusta 1914), Japonska (23. avgusta 1914), Italija (24. maja 1915), Portugalska (9.-10. marca 1916); Romunija (27.-28. avgusta 1916); Grčija (16. avgusta 1917) in na koncu Združene države Amerike (6.-7. aprila 1917).

Italija se je pripravljala na vojno

Že od samega začetka vojne se je italijanska družba (sredstva javnega obveščanja in politične stranke, to je propagandni stroj) razdelila na tiste, ki so bili za intervencijo, in na tiste, ki so bili za ohranitev nevtralnosti. Italijanska vlada se je torej pogajala z obema stranema v vojni; da bi ohranila nevtralnost, je od Avstro-Ogrske zahtevala nekatera avstrijska ozemlja v Trentinu in južni Tirolski (nova meja naj bi potekala po tisti meji, ki je obstajala v času Napo-

Londonski sporazum 1915 - ozemlje, ki ga je antanta obljubila Italiji. Pojasnilo (okence v desnem kotu zgoraj): meja leta 1914; italijanske ozemelske zahteve 4. marca 1915; ozemelske zahteve, ki jih antanta ni bila pripravljena podpreti. Zemljevid: Albrecht-Carrie, Italy at the Paris Peace Conference, New York, 1938.

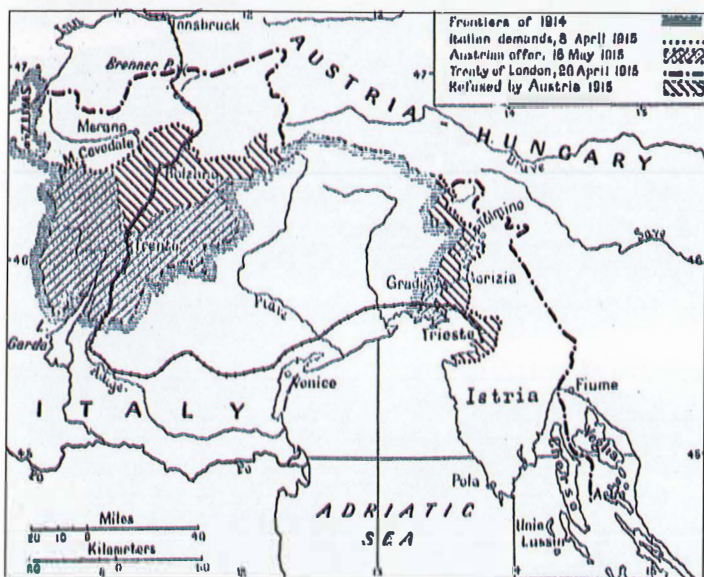
leonovega kraljestva Italije, 1810), avstrijsko Furlanijo, Trst, severno Istro in nekatere otoke v Dalmaciji. Na vzhodu naj bi nova meja vključevala mesti Gorica in Gradiška vse do Nabrežine na jadranski obali, kjer bi se začnela avtonomna država Trst, ki bi imela svojo južno mejo na Dragonji (ali bolj na jugu, na občinskih mejah Pirana - glej skico). Italijanske zahteve (8. aprila 1915), ki niso zajemale mesta Zadar z italijansko večino, je Avstro-Ogrska sprejela šele 24. maja.

Na drugi strani pa so se države antante (Velika Britanija, Francija in Rusija) pokazale dosti bolj širokogrudne in so s tajno Londonsko pogodbo z dne 26. aprila 1915 določile, da bodo v zameno za italijanski vstop v vojno proti Avstro-Ogrski in Nemčiji podprle italijanske ozemelske zahteve. Da bi preprečili morebitno nasprotovanje Srbije Londonski tajni pogodbi, so bistri pogajalci vključili v sporazum tudi albanska ozemlja, ki naj bi pripadla po vojni Beogradu.

Novinar in zgodovinar Indro Montanelli je zapisal: »Vstop Italije v prvo svetovno vojno ni bil samo napaka, ampak nekaj mnogo hujšega. To je bil zločin, iz katerega so izhajale vse tiste nesreče, v zvezi v katerimi se razglašamo za žrtve, dejansko pa smo bili prav mi zanje odgovorni.« Dejansko bi vojna morala rešiti problem prenaseljene države in velika zarota desničarskih narodnjakov in monarhistov je vrgla Italijo v gorečo peč prve svetovne vojne zgolj zaradi notranjega boja za oblast s pretvezo, da gre za načela »svetosti«, »svobode« in za »domovinsko ljubezen«.

Kongres zatiranih narodov Avstro-Ogrske v Rimu - april 1918

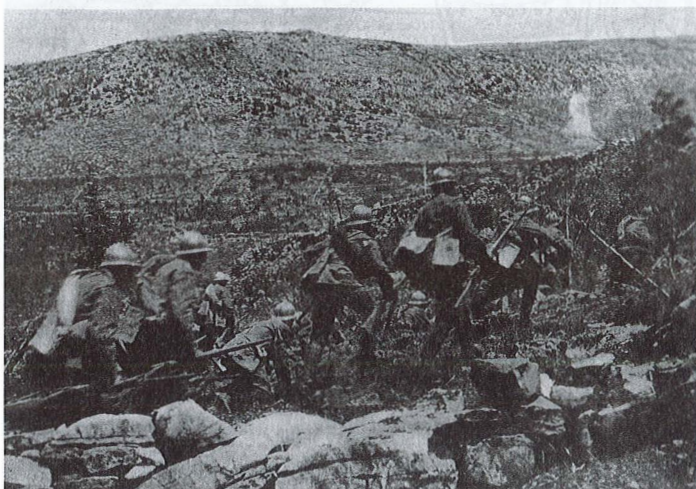
Po italijanskem porazu pri Kobaridu oktobra 1917 je prišlo do hude notranje-politične krize v Rimu, kjer so se odločili podpreti narodnostna gibanja znotraj Avstro-Ogrske, to je predvsem Slovence (Hrati, Slovenci, Čehi, Slovaki, Poljaki, Srbi, itd.), ki so bili številčno druga največja komponenta znotraj cesarstva. Na začetku leta 1918 je prišlo v Londonu pod pokroviteljstvom prostozidarskih lož do prvih srečanj med nekaterimi italijanskimi in jugoslovanskimi politikami. Veliki kipar Ivan Meštrovič (1883-1962), ki je bil tam prisoten, piše, da je italijanski senator Andrea Torre (prostozidar) takrat priznal: »Z narodnostnega stališča Italijani nimajo pravice do Dalmacije, razen da zahtevajo avtonomijo za Zadar, vendar pa imajo v rokah sporazum z zavezniki, ki bodo držali besedo. Kar zadeva Istro, se zavedam, da večina ni italijanska, ker pa bo Reka (z italijansko

Severni Jadran 1915. Italijansko-avstrijska pogajanja leta 1915. Pojasnilo (desno okence zgoraj): (=) meja 1914; (...) italijanske zahteve; (////) avstrijska ponudba 18. maja 1915; (-•-) Londonski sporazum 26. aprila 1915; (\\) avstrijska zavrnitev. Ozemlje avtonomne tržaške države je segalo do reke Dragonje. Zemljevid: Albrecht-Carrie, Italy at the Paris Peace Conference, New York, 1938.

Pontonski most italijanske vojske na Soči

Italijanska pehota juriša

kjer je so potekale sovražnosti, so ostala polna ruševin in človeških tragedij. Mesto Gorica in njena okolica, Tržič in dobršen del Furlanije so bili v celoti porušeni.

Velika revščina je vladala tudi v Istri, kjer so zaradi predvidenega izkrcanja sovražnikov izselili del obalnega prebivalstva. Iz vsega avstrijskega Primorja - in še posebej z obale - je bilo preseljeno več deset tisoč oseb v notranje dele Avstro-Ogrske - v razna koncentracijska taborišča, kjer pa so ravnali z ljudmi kar se da uvidevno. Življenjske razmere v teh taboriščih so bile kljub temu dokaj trde in od prebivalcev Reke, ki so bili preseljeni v madžarski kraj Sulysap, jih je kar 149 umrlo, med njimi tudi ženske in otroci.

Celotno leto 1917 je v Istri vladalo ogromno pomanjkanje, tifus in razne epidemije. Iz krajev, kjer so se vršile sovražnosti, je zbežalo več kot deset tisoč Slovencev. V Bovcu je smrtnost dosegla kar 32 %. Mnogi primorski prebivalci so umrli na raznih frontah in še posebej v Karpatih in Galiciji (današnja Poljska). Statistike so pokazale, da je bilo leta 1919 na ozemlju bivšega avstrijskega Primorja 18.615 sirot brez enega od staršev, to je kar 2 % od celotnega prebivalstva.

Več milijonov ljudi je trpelo zaradi lakote in raznih boleznih tudi zato, ker so se družinski poglavarji nahajali v vojnem ujetništvu v Rusiji, kjer je potekala boljševiška revolucija. Zaradi tega je bilo nemogoče takoj po vojni podati oceno o vojnih žrtvah. Po avstrijskih uradnih statistikah, ki jih je opravil Wilhelm Winkler, so bile izgube Avstro-Ogrske sledeče: 1.200.000 mrtvih, 3.620.000 ranjenih in 2.200.000 pogrešanih ali ujetnikov. Največje izgube je utrpelo nemško govoreče prebivalstvo. Kar zadeva ozemlja, ki so jih naseljevali Slovenci, so podatki slovenskega zgodovinskega pisarja sledeči: južna Štajerska (vključno z mesti, kjer je bila večina Nemcev, Maribor, Celje in Ptuj) je imela 17.514 mrtvih, na

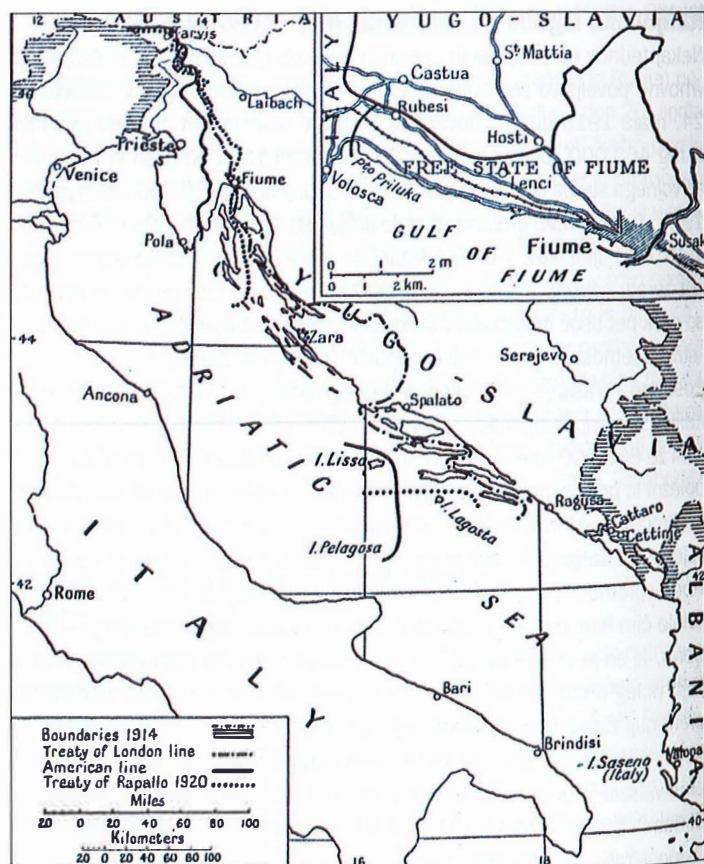
Koroškem je bilo skupno 14.833 padlih, na Kranjskem 13.589 in v avstrijskem Primorju (Tržaški regimenti), Gorici in Gradiški 5430 in na Koprskem 14271. Vojni ujetniki iz Primorske (Slovani in Italijani) so se vrnili prek Vladivostoka in Kitajske z ladjami v Trst in Istro (že del Italije) leta 1920. Istega leta so se vrnili iz italijanskega ujetništva zadnji ujetniki iz tistih krajev (Primorska in Istra), ki so bili priključeni Italiji.

Trgovanje - Postojna za Črno goro

Poleg ozemeljskih zahtev na severnem Jadranu in v Dalmaciji je Italija uveljavljala določene pravice do Črne gore, kjer so ukinili kraljevino in jo nasilno priključili v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS). Italijanska kraljica Jelena Petrović (1873-1952) je bila namreč hči leta 1918 pregnanega črnogorskega kralja Nikole Petrovića Njegoša (1841-1921) in zato se je Kraljevina Italija sklicevala na dinastične pravice do te kamnite dežele. Da bi zgladili ta mednarodni spor, je Kraljevina SHS sprejela, da del ozemlja Kranjske (Postojna, Idrija, Bela Peč), ki ni bil zajet znotraj »londonske črte«, pripade Italiji.

Na tem ozemlju s površino 1222 km² in s 56.000 prebivalci, skoraj samimi Slovenci (na podlagi štetja iz leta 1890), so se nahajala znana »Postojnska vrata«, ki omogočajo prehod z Jadrana v srednjo Evropo - torej kdor je nadzoroval to ozko dolino, je nadzoroval vstop do Jadrana. V Postojni se nahaja največja jama v Evropi, ki je bila že v času Avstro-Ogrske pravi rudnik zlata zaradi visokega števila obiskovalcev. V postojnski okraj je spadala tudi velika in zelo rodovitna Vipavska dolina in kraj Sv. Peter (današnja Pivka), glavno železniško križišče Trst-Postojna-Reka. V Idriji je deloval že od 15. stoletja največji evropski rudnik živega srebra. Poleg tega je bila nova italijansko-jugoslovanska meja začrtana na ozemlju Trbiža (Kanalska dolina, naseljena s tretjino Slovencev in dvema tretjinama Nemcev) tako, da je Italija dobila tudi rudnik svinca (Rabelj).

Vsa ta bogastva so bila prepuščena Italiji v zameno zato, ker se je italijanska vlada odrekla dinastičnim pravicam do Črne gore, ki je bila že več desetletij v vrtincu državljskih vojn med različnimi narodnostmi.

Rešitev mejnega vprašanja po vojni. Pojasnilo (od zgoraj navzdol): meje leta 1914, mejna črta po Londonskem sporazumu, ameriški predlog, mejna črta po Rapalskem sporazumu iz leta 1920. V zgornjem desnem kotu so meje Reške države. Zemljevid: Albrecht-Carrie, Italy at the Paris Peace Conference, New York, 1938.

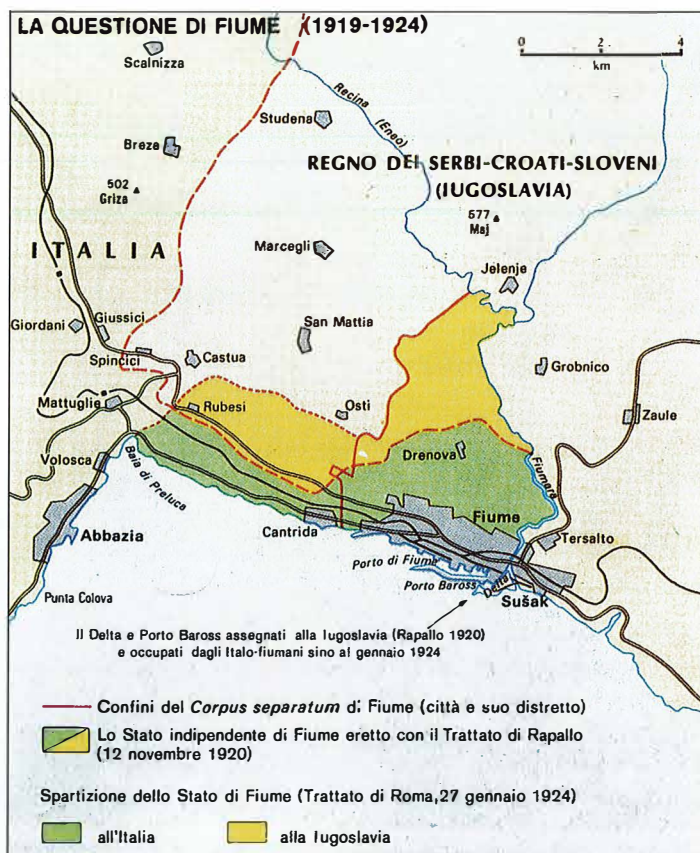
Rapalska pogodba - 20. novembra 1920

Potem ko je bilo rešeno vprašanje Črne gore, se je Italija odrekla delu ozemelskih (londonskih) zahtev v Dalmaciji (primerjaj skice objub iz leta 1915 z novonastalo mejo 1920). 20. novembra 1920 je bil podpisan v Rapallu sporazum o novi italijansko-jugoslovanski meji, Reški državi, mejah Albanije. Po Rapalski pogodbi je bil podpisan v Splitu 4. marca 1921 sporazum o umiku italijanske vojske z ozemelj, ki so pripadla Jugoslaviji. To je pomenilo med drugim, da so nekateri kraji (Logatec, nadzorna točka je bila do takrat v Verdu, Kastav pri Reki, otok Krk in del Dalmacije z otoki) ostali pod italijansko vojaško upravo vse do pomladi 1921. Iz okolice Zadra in iz mesta Biograda na morju pa se je italijanska vojska umaknila v oktobru istega leta.

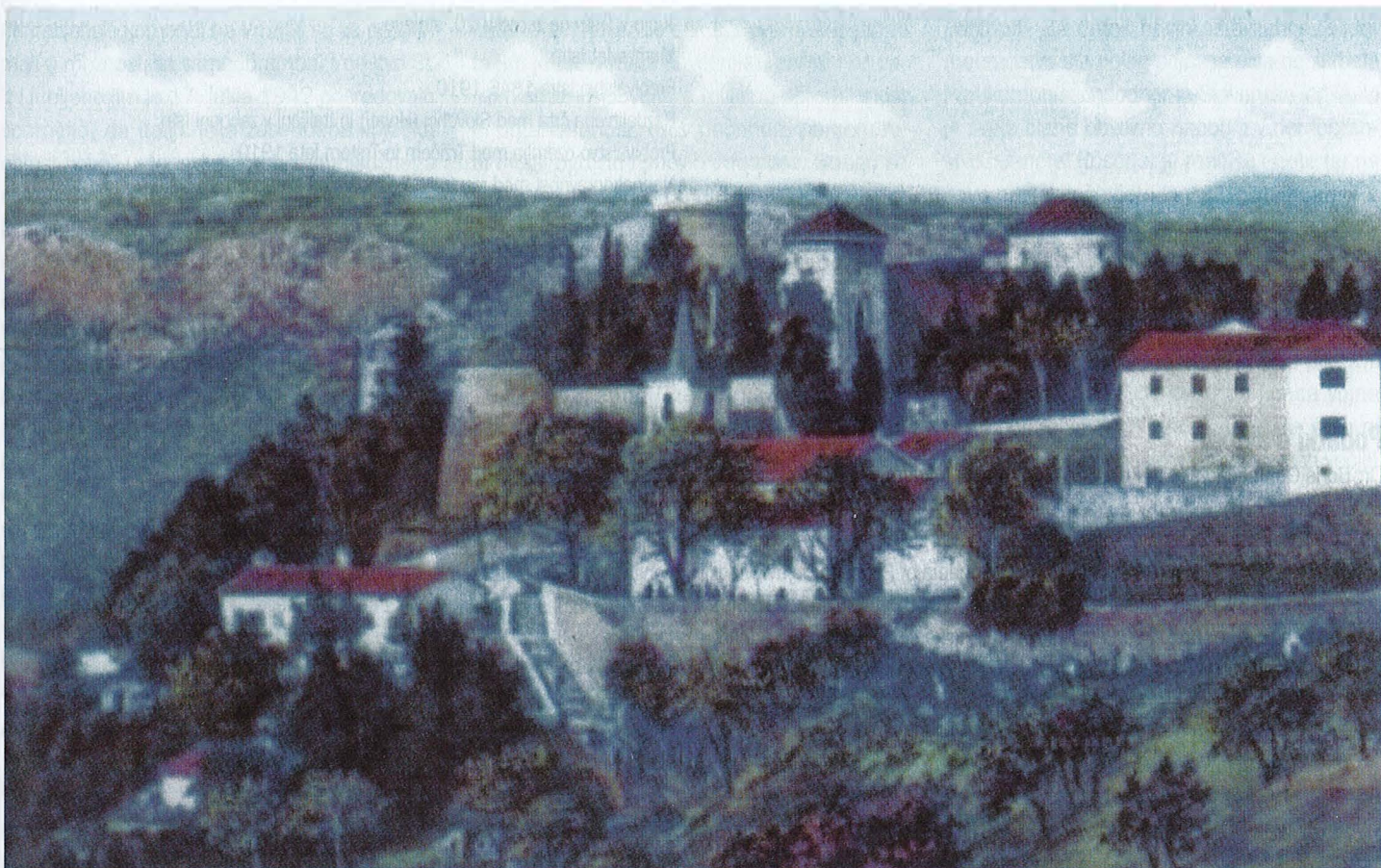
Priključitev Reke k Italiji - januar 1924

Reka je bila že od konca vojne jabolko spora med italijanskimi in hrvaškimi nacionalisti in zato so se morale leta 1918 vmešati tudi mednarodne sile, da bi pomirile dokaj krvave spore med pripadniki Italijanov oziroma Hrvatov in tistimi, ki so bili za avtonomijo Reke. Z Rapalsko pogodbo je bilo med drugim določeno, da naj bi Reka postala samostojna država.

Rapalska pogodba pa kljub pričakovanju ni odpravila ostrih sporov, ki so se še naprej nadaljevali v tem narodno mešanem kraju. 6. junija 1921 sta Italija in Jugoslavija podpisali sporazum o skupnem upravljanju reškega pristanišča. Zaradi prevelikih političnih napetosti je italijanska vojska poleti 1921 zasedla mesto in 21. oktobra je bil končno imenovan za predsednika te države Riccardo Zanella (1875-1959). Ker so tržaški fašisti vdrli v mesto in 3. marca 1922 s topovi obstreljevali vladno palačo, se je moral Zanella zateči, skupaj s vsemi člani vlade in zastopniki ustavodajnega zbora, v jugoslovansko Kraljevico. Ker je italijanska vlada zavlačevala z izročitvijo reškega pristanišča Baroš, so jugoslovanske oblasti zaprle železniško povezavo z Reko. Končno sta se obe državi sporazumeli in državica Reka je bila razdeljena, na podlagi sporazuma z dne 27. januarja 1924, med Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Italiji je pripadlo mesto Reka in obala do nekdanje tromeje (17,62 km²), medtem ko je bil del reškega zaledja dodeljen Kraljevini SHS (12,38 km²). Italija je takrat tudi izročila Kraljevini SHS pristanišče Baroš, ki

Reška država 1920-24. Pojasnilo (od zgoraj navzdol): zaliv in pristan Baroš, ki so ga italijanske oblasti zasedale vse do leta 1924; rdeča neprekinjena črta: meja madžarskega pristanišča Corpus separatum (1868-1918); rdeča prekinjena črta: italijansko-jugoslovanska meja po letu 1924; rumeno/zeleno polje: Reška država, nastala z Rapalsko pogodbo 12. novembra 1920; razdelitev Reške države na podlagi Rimskega sporazuma (27. januarja 1924), zeleno polje (Italija) in rumeno polje (Jugoslavija). Zemeljevid: Atlante della storia d'Italia, str. 223.

Trsat v začetku 20. stoletja

Reka na razglednici iz leta 1910

ga je neupravičeno zasedala že od leta 1920. Tako je bil končno rešen mejni spor v severnem Jadranu, ki je nastal po razpadu avstro-ogrske monarhije leta 1918. Nova rešitev pa je ostala v veljavi zgolj 17 let, to je do leta 1941, ko je Italija napadla Jugoslavijo in se je tako avtomatično odprlo vprašanje poveljne mejne ureditve, kar je pa že drugo poglavje v zgodovini italijansko-slovenskih odnosov v 20. stoletju.

Vsebina:

Risorgimento in iredentizem

Risorgimento (1799-1870)

Prvi italijanski napad na vzhodni Jadran - Vis 1866

Pridobitev Veneta (Beneško ozemlje) in osvojitve Rima - 1866-1870

Združitev Italije in pokol prebivalstva na jugu nove države

Iredentizem 1876-1925

Vzhodna Furlanija (avstrijska)

Iredentizem v avstrijskem Primorju

Iredentizem, poslovnost in italijanske stvamosti

Število iredentistov v avstrijskem Primorju

Narodnostna sestava prebivalstva v obmejnih pokrajinah Avstro-Ogrske

Prebivalstvo severnega Jadrana (1866-1918)

Prebivalstvo Furlanije (1846-1910)

Beneška Slovenija

Prebivalstvo Kanalske doline (1845-1945)

Slovensko prebivalstvo na ozemlju Čedad, Vidma in Tolmeca na podlagi štetja iz leta 1921

Prebivalstvo severnega Jadrana v obdobju Avstro-Ogrske (1869-1918)

Upravna in jezikovna razdelitev severnega Jadrana in sosednjih ozemelj

Prebivalstvo avstrijskega Primorja (1849-1910)

Prebivalstvo avstrijskega Primorja v letu 1910

Nemci na severnem Jadranu

Kraljevska grofija Gorica in Gradiška

Prebivalstvo grofije Gorica in Gradiška (1846-1910)

Mesto Gorica (1854-1910)

Prebivalstvo mesta Gorice (1869-1910)

Ozemlje Tržiča - Bizjakerija

Trst in njegovo prebivalstvo (1735-1910)

Prebivalstvo Trsta z okolico (1846-1910)

Judje v Trstu na začetku 20. stoletja

Margraviat Istra

Prebivalstvo Istre 1846-1910

Razdelitvena črta med Slovenci (Hrvati) in Italijani v zahodni Istri

Prebivalstvo ozemlja med Tržičem in Trstom leta 1910

Neenakopravnost med različnimi narodnostnimi skupnostmi

Nepismenost v Italiji in v Istri - 1861-1926

Prebivalstvo Hrvaške

Odstotek Hrvatov (katolikov) in Srbov (pravoslavni) na Hrvaškem in v Slavoniji

Vojvodina Kranjska in grofija Kočevje

Prebivalstvo Kranjske (1846-1910)

Izseljevanje z ozemelj severnega Jadrana v 20. stoletju

Izseljevanje iz Trsta

Podatki o avtorju

Dr. Boris Gombač (1951) je diplomiral na pravni fakulteti v Ljubljani (1975), zatem (1975/76) je dokončal podiplomski študij v Belgiji (Bruges) in v letih 1984-87 doktoriral v Ženevi. V letih 1981 in 1994/95 je delal za Evropsko komisijo v Bruslju. Kot sodelavec World Encyclopedia of Peace je objavil vrsto del v Sloveniji (Svobodna misel april/maj 2005, 2006) in v tujini: Les zones franches en Europe (Bruxelles, 1991, Prostocarinske cone v Evropi) in Atlante storico dell'Adriatico orientale (Pontedera, 2007, Zgodovinski atlas vzhodnega Jadrana). Iz tega slednjega dela je bilo prevedeno poglavje, ki ga tukaj predstavljamo.

Prva svetovna vojna

Atentat v Sarajevu

Italija se pripravlja na vojno

Kongres zatiranih narodov Avstro-Ogrske v Rimu - april 1918

Italijanske izgube v I. svetovni vojni - cena za zmago

Človeške izgube v bivšem avstrijskem Primorju

Trgovanje - Postojna za Čmo goro

Rapalska pogodba - 20. novembra 1920

Priključitev Reke k Italiji - januar 1924

**Novi razglede št. 8 je napisal in uredil dr. Boris Gombač.
Novi razglede izhajajo ob finančni podpori Ministrstva za kulturo RS.**